

UOT 37.01.

Günəl Nurəddin qızı Məmmədova
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

PEDAQOJİ PROSESDƏ İNTEQRASIYANIN TARİXİ MƏRHƏLƏLƏRİ

Гюнель Нуреддин гызы Мамедова
доктор философии по педагогике
Азербайджанский Государственный Педагогический Университет

ИСТОРИЧЕСКИЕ ЭТАПЫ ИНТЕГРАЦИИ В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ПРОЦЕССЕ

Gunel Nureddin Mammadova
PhD in pedagogy
Azerbaijan State Pedagogical Universiteti

HISTORICAL STAGES OF INTEGRATION IN PEDAGOGICAL PROCESS

Xülasə. Məqalədə inteqrasiya anlayışına müxtəlif yanaşmalar nəzərdən keçirilir. Vurğulanır ki, pedaqoji prosesdə inteqrasiya anlayışı ilk dəfə qeyd edildiyi andan bu günə qədər müxtəlif forma və məzmunlar qəbul edərək dinamik şəkildə inkişaf etmişdir. Qeyd edilir ki, inteqrasiya təlim və tərbiyə prosesinin məqsədlərinin, prinsiplərinin və təşkil məzmununun vəhdətinin ifadəsidir, onların fəaliyyət nəticəsi öyrədilənlərdə biliklər və bacarıqların keyfiyyətə yeni tam sisteminin formalaşmasıdır.

Açar sözlər: *pedaqoji proses, inteqrasiya, diferensiasiya, sistemli yanaşma, kompleks*

Резюме: В статье рассматриваются различные подходы к понятию интеграции. Подчеркивается, что понятие интеграции в педагогическом процессе динамично развивалась с тех пор, как впервые была отмечена принятием различных форм и содержания. Отмечается, что интеграция является выражением единства целей, принципов и организационного содержания процесса обучения и воспитания.

Ключевые слова: *педагогический процесс, интеграция, дифференциация, системный подход, комплекс.*

Summary: The article discusses various approaches to the concept of integration. It is emphasized that the concept of integration in the pedagogical process has developed dynamically since it was first marked by the adoption of various forms and contents. It is noted that integration is an expression of unity of goals, principles and organizational content.

Key words: *pedagogical process, integration, differentiation, system approach, complex.*

Pedaqoji prosesdə inteqrasiyanın həyata keçirilməsi haqqında məsələ fəlsəfənin topladığı və ümumiləşdirdiyi biliklərin bir elm çərçivəsinə sığmadığı dövrdə yarandı və nəticədə fəlsəfədən müstəqil bilik sahələri ayrılmağa başladı. Elmlərin diferensiasiyası da, öz növbəsində, dərslərinin ayrı şəkildə tədrisinə keçidi şərtləndirdi. Pedaqogikanın tarixinin təsdiq etdiyi kimi, parçalanma prosesində biliklər arasındakı real dünyanın hadisələri və predmetləri arasında mövcud olan təbii əlaqə qırıldı.

Filosof – humanist, pedaqoq Y.A. Komeniski ilk olaraq təlim və tərbiyənin obyektiv qanunauyğunluqlarını sistem halına gətirməyə, əvvəlki pedaqogikanın cavab verə bilmədiyini məsələləri həll etməyə çalışdı. Komeniski şagirdləri hissələrimizlə qavradığımız dünyanın predmet və hadisələri ilə tanış etməklə onların düşüncəsini zənginləşdirməyə çalışırdı. Komeniskinin təkamül nəzəriyyəsinə əsasən təbiətdə, deməli, təlim və tərbiyədə sıçrayışlar ola bilməz [4, s.3]. O şagirdə dünyanın bütöv mənzərəsinin təqdim edil-

diyi təhsili daha perspektivli gördü. Komenski yazırdı: "Qarşılıqlı əlaqədə olan hər şey belə əlaqədə tədris edilməlidir" [5, s.10].

Pedaqoji prosədə inteqrasiyanın zərurətini əsaslandırmaq üçün ilk cəhdi İ.F. Herbart etdi. O təlimdə dörd pillə ayırdı: aydınlıq, assosiasiya, sistem və metod. Əgər Herbartın ilk iki pilləsi biliklərin əldə edilməsinə yönəlmişdisə, o zaman son iki pilləyə əvvəllər mənim-sən-lənləri əlaqələndirməyə və "yeni biliklərə əyilənlik üçün özünəməxsus körpü tərtib etməyə" xidmət edirdi [3, s.7]. Herbart qeyd edirdi ki, "aqlı mühit sahəsi" əvvəllər mənim-sən-lən bilikləri hazırda mənim-sən-lənlərə əlaqədə əks etdir-mək qabiliyyətinə təzahür edir.

Təlim və tərbiyənin təşkilində və məzmununda əhəmiyyətli dəyişikliklərin aparılmasına kömək edən K.D. Uşinski öyrənilən predmet və hadisələr arasında didaktik əhəmiyyətin daha tam psixoloji – pedaqoji əsasını verdi. Özünün "İnsan tərbiyə predmeti kimi" kitabında o real dünyanın predmetləri və hadisələri arasında obyektiv qarşılıqlı əlaqəni əks etdirən müxtəlif assosiativ əlaqələrdən nəticə çıxarır. Uşinskiyin nəzəriyyəsinə fənlərarası əlaqələr ideyası təlim sistemliyinin daha ümumi probleminin bir hissəsi kimi çıxış edirdi. O qeyd edirdi ki, biliklərin toplanmasına əsasən onları bir sistemdə cəmləmək çox vacibdir, çünki anlayışlar arasındakı əlaqə və predmetlərin ümumi sistemində onların inkişafı şagirdin biliklərinin genişlənməsinə və dərinləşməsinə gətirib çıxarır və təlimin sonunda onlar bütöv dünyagörüşü sistemində çevrilir [2, s.12].

Beləliklə, XVII–XIX əsrlərin alim pedaqoqları təhsildə inteqrasiyanı real dünyanın qarşılıqlı əlaqəsinin tədris prosesində əks etdirmək, öyrənilən fənləri və hadisələri vahid qurılmaz zəncirdə birləşdirmək arzusunda təzahür edən və bu arzusunda, öz növbəsində, şəxsiyyətin harmonik inkişafını təmin etməli olduğu zərurət kimi görürdülər.

Təlimdə inteqrasiyanın həyata keçirilməsi ilk dəfə praktik olaraq XX əsrin əvvəlində Böyük Britaniyada həyata keçirildi, Avropa alimləri tərəfindən "kooperasiya edilmiş" adlanan kurslar işlənilməyə hazırlandı, onların mahiyyəti peşə biliklərinin praktik fəaliyyətlə inteqrasiya edilməsindən ibarət idi. Sonradan bu kurslar Avropanın və Amerika Birləşmiş Ştatlarının bir

çox kolleclarında və universitetlərində şöhrət qazandı. Xarici mütəxəssislər hesab edirdilər ki, kooperativ təlim inteqrasiyanın xüsusi növü kimi bütünlükdə pedaqoji prosədə müsbət təsir göstərdi və şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafı və daha dərinləşdirilməsi təlim imkanını verən keyfiyyət-cə yeni hazırlıq forması idi [6, s.15].

Sonradan XX əsrin 20-ci illərində Rusiyada təlimin həyatla, şagirdlərin istehsalat əməyi ilə birləşdirilməsi məqsədli inteqrasiyanın istifadə edilməsi təcrübəsi yaranı. Yerli pedaqogikada inteqrasiya məsələləri ilk V.Y. Stoyunin, N.V. Bunakov, V.I. Vodovozov, B.Q. Ananyev və b. alimlər məşğul olurdu. Onlar hesab edirdilər ki, təlim prosesində inteqrasiya fənlər sisteminin və məntiqinin və ayrı-ayrı mövzular və məsələlər arasında mövcud olan əlaqələrin dərk edilməsinə nəzərdə tutur, habelə tədris prosesində inteqrasiyanı istifadə edilməsinin bir sıra üstünlüklərini ayırdırdılar: biliklərin qarşılıqlı istifadəsi, materialın əvəz edilməsinin aradan qaldırılması, baxışların bütöv sisteminin formalaşması.

Bu dövrdə mütərəqqi pedaqoqların tədris prosesində inteqrasiyaya baxışları tədris planlarının və proqramlarının qurulmasına yeni yanaşmada öz əksini tapdı. Bu yanaşma "məktəbin yanaşma" adını aldı, onun məqsədi kompleksin həyatla qarşılıqlı əlaqəsinin qurulmasıdır. Kompleks proqramlarda biliklər, bacarıqlar və vərdişlər üç əsas ideyanın ətrafında təyin edilir: təbiət, əmək, cəmiyyət. Lakin təlimin məzmununda vahid biliklər sisteminin yaranan, tədris fənlərinin daxili məntiqini pozmayan bu komplekslər arasında əlaqə qurulmamışdı. Kompleks proqramlar pedaqoqlar tərəfindən təqdim məruz qaldı, çünki onların fikrincə, "həddən artıq kompleksləşdirmə fənlərin tam inkarına gətirib çıxarmışdır" [3,s.5]. Lakin onlar ehtimal edirdilər ki, tədris planlarının və proqramlarının tərtib edilməsi zamanı kompleks yanaşmanın tətbiq edilməsi cəhdləri öz müsbət təsirini göstərdi. Xüsusən, alimlər qeyd edirdilər ki, kompleks yanaşma "biliklərin, bacarıqların və vərdişlərin təhsilin əsas ideyaları ətrafında birləşdirilmək təcrübəsini verdi. Bu təcrübənin çatışmazlıqları ideyaların özlərində deyil, onların həyata keçirilməsində gizli" [2, s.13].

XX əsrin 30-cu illərində yeni proqramlar daxil etmək cəhdləri edildi, onların qurulması fənnə əsaslanmanı nəzərdə tuturdu. Bununla

əlaqədar olaraq müxtəlif sistemli bilikləri birləşdirən "təmolin" təyin edilməsi vəzifəsi dururdu, yəni tədris prosesində inteqrasiya problemi əvvəlki kimi təlimin məzmununu təyin edilməsində əsas yerlərdən birinə qoyulurdu, lakin bu müddəada praktik xarakterli çətinliklərə görə 50-ci illərin ortalarına qədər həyata keçirilmədi.

50-ci illərdə pedaqoji prosədə inteqrasiya təlim prosesinə sistemli yanaşma məqəyyəindən nəzərdən keçirildi. Alimlər sistemli yanaşma dedikdə beynin işində sistemlilik haqqında fizioloji və psixoloji anlayışla uyğunlaşan müxtəlif hadisələrin qarşılıqlı əlaqəsinin təyin edilməsinə başa düşürdülər. Buna əsaslanaraq psixoloq B.Q. Ananyev hissələrin qarşılıqlı təsirini açdı və onları mürəkkəb sistemini göstərdi, bu sistem son nəticədə "insan tərəfindən obyektiv reallığın hissələrlə əks edilməsinin təamlığı, maddi dünyanın vahidliyini" təmin edir [1, s. 25]. Ananyev-in rəhbərliyi altında "koordinasiya toru" yaradıldı, burada bütün təlim proqramları üzərində fundamental elmi anlayışların inkişaf mərhələləri göstərilmişdi. Bu tor müəllimlərə və pedaqoqlara bir fənnin öyrədilməsi zamanı digər fənnin materialını istifadə etməyə kömək edirdi.

Beləliklə, pedaqoq alimlər inteqrasiyanı təlim prosesinin məzmunu dəyişikliyi ilə bağlayırdılar. Onlar biliklərin məzmununda, tədris materialının qurulmasında, dərsin strukturunda asılılığını üzə çıxarırdılar, mövcud təhsil standartlarını dəyişdirmək və yeni tədris proqramlarının yaratmaq cəhdləri etdilər.

XX əsrin sonuna yaxın pedaqoq alimlərin səyləri ilə pedaqoji prosədə inteqrasiya anlayışı açan baxışlar və təsəvvürlərin kifayət qədər mükəmmal sistemi yaradıldı. Bütünlükdə, inteqrasiya dedikdə bu və ya digər elmi sahəsində ümumiləşdirilən biliklərin bir tədris fənnində məlüm hüddüdlərdə birləşdirilməsi başa düşülür. Bu birləşmə müxtəlif tədris fənləri üzrə təlim məzmununu qarşılıqlı uyğunlaşdırma, həm təhsilin ümumi məqsədləri ilə, həm də tədris – tərbiyə vəzifələrinin nəzərə alınması ilə təyin edilən materialın qurulması və seçilməsi nəzərdə tutur.

Bu gün pedaqoji prosədə inteqrasiya problemi müxtəlif mövqələrdən öyrənilmişdir – bu inteqrasiyanın ümum nəzəri və pedaqoji aspektləri, elmi biliklərin inteqrasiyası və diferensiasiyası məsələsi, praktik sintez problemi, həm-

çinin peşə təhsilində inteqrasiya proseslərinin gedişidir.

Inteqrasiyanın pedaqoji aspekti V. S. Bezrukovanın, Q. M. Dobrovanın, V. M. Maksimovanın, O. M. Siçivitsanın, İ. P. Yakovlevin və b. tədqiqatlarında öz əksini tapmışdır. Yakovlev inteqrasiyanı cəmiyyətin, elmin və təhsilin aparıcı inkişaf tendensiyası adlandıraraq təhsildə inteqrasiya proseslərinin daha uğurlu getməsi şərtlərinin üzə çıxarılmasını böyük əhəmiyyətini və "onların nəzəri təhlili zərurətini" göstərir [1, s.18]. Dobrov da, öz növbəsində, belə bir vəziyyəti vurğulayır ki, elmin böyük miqdarda müxtəlif məşəli biliklərlə zənginləşdirilməsi təlimində qarşısında bu biliklərin sintetik qavranılmasını təmin etmək imkanı verən effektiv əks tədbirlərin görülməsi vəzifəsini qoyur. Belə tədbirlər kimi o təlim prosesinə həm təbii məsələləri, həm də elmi – nəzəri problemləri daxil edilməsi zərurətini görür; tədris prosesində kibernetik məşinlər istifadə etmə; təlimin bütün mərhələlərində biliklərin sərbəst şəkildə alınmasına kömək edən vərdişlərin inkişafını nəzərdə tutan metodları fəal şəkildə tətbiq etmək [5, s.4].

Inteqrasiyanın təbiətinin başa düşülməsi üçün müxtəlif elmlərin qarşılıqlı təsirini nöqtəyi – nəzərdən bütöv təlim məzmununu açılmasına həsr edilmiş tədqiqatlar böyük əhəmiyyət kəsb edir. Hələ N. Q. Çepikəvski yazırdı: "...əgər bir elmin bilikləri digərləri üçün bəhrəsiz olarsa, şagirdlərin aqlı və fiziki qabiliyyətlərinin hərtərəfli inkişafına nail olmaq olmaz" [4, s.17]. Elmi biliklərin inteqrasiya məsələsi B. M. Kedrovun, M. Q. Çepikovun, Q. M. Dobrovun və b. işlərində daha tam açılmışdır. Alimlər inteqrasiyanı elmi biliklərin ayrılmaz tərkib diferensiasiyası kimi nəzərdən keçirirdilər. Kedrov göstərir ki, elmi biliklərin inkişafında "iki bərbəşə zidd olan və sanki bir-birilərin qarşılıqlı istisna edən tendensiyaları çıxış edir: biri elmin bölünməsinə və şaxələnməsinə, onların diferensiasiyasından, digəri isə, əksinə, ayrılmış elmləri elmi dərk etmənin ümumi sistemində birləşdirmək cəhdindən, yəni onların inteqrasiyasından ibarət idi". Kedrov inteqrasiyada elmi biliklərin hərəkətini, onların qapalı şəkildə öyrənilməsinin onların qarşılıqlı təsirinə, sonra isə onların bütövlüyünə inkişafını görür, bu zaman eyni obyekt eyni zamanda müxtəlif tərəflərdən öyrənilir. Çepikov, öz növbəsində, inteqrasiya

prosesini xarakterizə etməklə qeyd edirdi ki, "müxtəlif elmlərin birləşməsi, elmi biliklərin sintezi nəticəsində aqlın maddi dünyanın gizli sirlərinə daxil olması üçün ən əlverişli şərait yaradılır" [3, s. 16].

Pedaqoji prosesdə praktik inteqrasiya məsələləri bir çox elmi işlərdə öz əksini tapmışdır (S.M.Arefyeva, S.Y.Burilova, V.V.Quzeyev, V.A.Klenikova, V.M.Panfilova, V.B.Sinnikov, S.Y. Straşnyuk və b.). Praktik inteqrasiya təlimin müxtəlif qaydalarını, metod və yollarını nəzərdə tutur. Pedaqoji prosesdə inteqrasiyanın həyata keçirilməsinin müxtəlif yollarını təklif edərək müəlliflər onların təlim və tərbiyə prosesinə müsbət təsirini qeyd edirlər və bir sıra üstünlükləri ayırırlar: materialın əvəz edilməsinin istisna edilməsi; yeni materialın öyrənilməsi zamanı artıq alınan biliklərə əsaslanmaq imkanı; şagirdin düşüncəsində dünyanın bütöv manzərəsinin, elmi biliklərin və bacarıqların əsaslarının formalaşması və nəticə kimi, tədrisə marağın yüksəlməsi.

Müasir mərhələdə də orta və ali təhsil müəssisələrində təhsil prosesində inteqrasiyanın tətbiqi məsələsinə böyük diqqət ayrılır. Müxtəlif tədqiqatlar (İ. B. Boqatova, V. Q. İvanov, O. V. Kozlova, Y. M. Strijevskaya və b.) göstərir ki, tədris fənləri arasında qarşılıqlı əlaqə ümumi,

politexnik və peşə təhsilinin vəhdətinin həyata keçirilməsi vasitəsidir. Xüsusən, göstərilir ki, peşə təhsilində inteqrasiya proseslərinin daha uğurlu getməsi şərtlərinin üzə çıxarılmasının böyük əhəmiyyətini, habelə bu şərtlərin "mütəxəssislərin hazırlıq effektivliyinin artırılmasına" təsirini göstərir. Təlimdə inteqrasiya yanaşmaları tələbələrin şəxsi və peşə meyillərini birləşdirməyə imkan verir; onlara özünüqiyətləndirmənin formalaşmasında kömək edəcək və mütəxəssislərin hazırlıq keyfiyyətini artırır.

Problemin elmi yeniliyi: Pedaqoji prosesdə inteqrasiyanın əsas didaktik prinsip kimi statusu, növləri və realizə yolları müəyyənləşdirilir; təhsil prosesinə mürəkkəb pedaqoji-psixoloji və informasiya mübadiləsi hadisəsi kimi sistemli, kompleks müqayisəli təhlil etmək tədqiqatımızın yeniliyidir.

Problemin praktik əhəmiyyəti: Ümumiləşdirilmiş tədqiqat materiallarından pedaqoji təmayüllü ali və orta ixtisas ocaqlarının tələbələri, magistrantları, həmçinin müəllimləri də seminar və müəhazirə materiallarının, məşğələlərinin hazırlanmasında istifadə edə bilərlər.

Problemin aktuallığı: Pedaqoji prosesdə inteqrasiyanın həyata keçirilməsi nəzəri anlayışların və praktiki tətbiq etmək bacarıqlarının formalaşdırılması böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Ədəbiyyat:

1. Ananyev B. Q. Hisslər nəzəriyyəsi. L.: LDU nəşriyyatı, 1961.
2. Curinski A. N. Pedaqogikanın tarixi: M.: "VLADOS" Humanitar nəşr mərkəzi, 1999.
3. Dobrov Q. M. Elm haqqında elm. Kiyev: Naukova dumka, 1969.
4. Zverev D. İ. Tədris fənlərinin qarşılıqlı əlaqəsi. M.: Bilik, 1977.
5. İ. N. Andreyeva, T. S. Butorina, Z. İ. Vasilyeva və b. Xaricdə və Rusiyada təhsilin və pedaqoji fikrin tarixi: Pedaqoji ali təhsil məktəbləri üçün dərs vəsaiti. M.: "Akademiya" nəşr mərkəzi, 2005.
6. Komenski A. Y. Seçilmiş əsərləri. M.: Pedaqoji tədris nəşriyyatı, 1955.

E-mail: mamedazade_1986@bk.ru

Rəyçilər: ped.ü.elm.dok.,prof. F.A. Rüstəmov

ped.ü.fəls.dok.,dos. Y.T. Rzayeva

Redaksiyaya daxil olub: 10.12.2018